

Εισαγωγικά για την παιδική και νεανική λογοτεχνία τον 19ο αιώνα

Αιώνας της αφύπνισης των διαφόρων εθνότητων και της δημιουργίας των εθνικών κρατών στην Ευρώπη, ο 19ος αιώνας γνώρισε μεγάλη επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία επέφερε κομβικές αλλαγές στις οικονομίες και στις κουλτούρες των ευρωπαϊκών χωρών και εδραίωσε βασικές αρχές της νεωτερικότητας. «Απέναντι στο εθνικό πνεύμα, στο Volksgeist, βρήκε την κατοχύρωσή του το πνεύμα του μοντερνισμού, το Zeitgeist» (Εσκαρπί, 1995 : 121).

Δύο τάσεις κυριαρχούσαν στην παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη του 19ου αιώνα.: η μία ήταν έντονα διδακτική και ηθοπλαστική και η άλλη έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην ψυχαγωγία που βασιζόταν στη φαντασία ή την περιπέτεια.. Παρόλο που οι τάσεις αυτές συγχωνεύτηκαν κατά την ύστερη βικτωριανή περίοδο, οι ηθικολογικές διηγήσεις και η διδακτική λογοτεχνία καθόρισαν τα πρώτα βήματα της παιδικής και νεανικής λογοτεχνίας στην αρχή του 19ου αιώνα. Όπως έχουν εκθέσει οι ιστορικοί του είδους, στην Ευρώπη δεν θεωρούνταν απαραίτητα τα παιδικά βιβλία τον 18ο αιώνα. Όταν προέκυψε αυτή η ανάγκη στα τέλη του αιώνα, η εμφάνισή τους περιορίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στην εκπαίδευση. Παρόλο που στις αρχές του 19ου αιώνα υπήρχαν μερικά παιγνιώδη ποιήματα και αφηγήματα, οι εκπαιδευτικοί, οι συγγραφείς και οι εκδότες αντιμετώπισαν τα ψυχαγωγικά κείμενα με καχυποψία. Αυτό το είδος γραφής δεν θα γινόταν ευρέως αποδεκτό ως κατάλληλο για παιδιά έως το δεύτερο μισό του αιώνα. Οι κριτικοί έχουν επισημάνει [1] ότι αυτό που θεωρείται κατάλληλο για παιδιά συνδέεται στενά με τη θεώρηση που έχει η κάθε κουλτούρα σχετικά με το τι είναι «παιδικότητα», αντίληψη ιδιαίτερα ρευστή, που μπορεί να αλλάζει ριζικά από εποχή σε εποχή. Σύμφωνα με την Anne Scott MacLeod (Scott MacLeod, 1994) ο 19ος αιώνας ξεκίνησε με την επικρατούσα τότε αντίληψη ότι το παιδί είναι ένα λογικό αλλά ατελές ον και κατέληξε στη ρομαντική αντίληψη της παιδικής αγνότητας και αθωότητας. Στα τέλη του 18ου αιώνα, οι αντιλήψεις σχετικά με τη φύση των παιδιών, επηρεασμένες από τον καθολικισμό και τον προτεσταντισμό, βασίστηκαν στο δόγμα του προπατορικού αμαρτήματος: ο άνθρωπος γεννιέται με την προδιάθεση να αμαρτήσει και άρα πρέπει να αγωνιστεί ενάντια στον πειρασμό για να φτάσει σε μια κατάσταση χάριτος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, η λογοτεχνία για παιδιά – που έγινε υπολογίσιμη το πρώτο μισό του 19ου αιώνα – να απαρτίζεται από ηθικοπλαστικά αφηγήματα που σχεδιάστηκαν για να διδάξουν τη σωστή συμπεριφορά, σημαντικότερο στοιχείο της οποίας ήταν η υπακοή στους γονείς και το Θεό.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, άρχισε να διαδίδεται μία ρομαντική αντίληψη για το παιδί, που προήλθε κυρίως από τη ρομαντική ποίηση – για παράδειγμα από την ποίηση των William Wordsworth και Samuel Taylor Coleridge που αναφέρονται σε παιδιά. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, το παιδί δεν είναι μόνο αγνό και όμορφο αλλά έχει και ιδιαίτερες προσληπτικές δυνάμεις που δεν υπάρχουν στους «διεφθαρμένους» ενηλίκους. Καθώς αυτή η εικόνα κυριαρχούσε στην κοσμική βικτωριανή εποχή, ποιήματα, παραμύθια και έργα φαντασίας, σχεδιασμένα για να ψυχαγωγήσουν τα παιδιά ή για να τα διδάξουν με παιγνιώδη διάθεση, άρχισαν να παραμερίζουν τη διδακτική λογοτεχνία [2]. Οι παραμυθιακές ιστορίες κάλυπταν μια ανάγκη που η διδακτική λογοτεχνία αδυνατούσε να καλύψει: όμως η κυριαρχία της φαντασίας ήταν ακόμα μακριά. Παρόλο που η εμφάνιση του φανταστικού και συχνά αμοραλιστικού στοιχείου δεν φαίνεται να συγκίνησε τους επιφανείς συγγραφείς παιδικής λογοτεχνίας της εποχής, τα παραμύθια κατάφεραν να σημειώσουν πρόοδο ακόμα και στις αρχές του αιώνα, όταν οι υποστηρικτές και μελετητές τους, όπως οι αδελφοί Grimm αλλά και άλλοι, προσπάθησαν να τα καταγράψουν, να τα εκσυγχρονίσουν ή και να τα 'προσαρμόσουν' στην ηθική της μέσης τάξης των αρχών του 19ου αιώνα [3].

Η σταδιακή ανάμειξη των διαφόρων τάσεων από τις αρχές του αιώνα επέτρεψε την εξάπλωση ενός υβριδικού δημιουργήματος στα 1860, την έναρξη μιας «χρυσής εποχής» της παιδικής λογοτεχνίας, όπου πλέον, το τερπνόν και το παιγνιώδες κατείχαν κεντρική θέση. Ο Lewis Carroll συνέβαλε στην ανάπτυξη της παιγνιώδους ψυχαγωγίας, με την έκδοση της Αλίκης στη χώρα των θαυμάτων, το 1865. Στο τέλος του αιώνα, η φαντασία και τα περιπετειώδη μυθιστορήματα κυριάρχησαν με εκπροσώπους σπουδαίους συγγραφείς ανά την Ευρώπη – Lewis Carroll, Robert Louis Stevenson, Rudyard Kipling, Jules Verne... Παρόλο που τα περιπετειώδη μυθιστορήματα χαρακτηρίζονταν, κυρίως από την καθεστηκυία κριτική, ως «ευτελούς αξίας αναγνώσματα» και κατηγορούνταν ότι απευθύνονταν κατά κύριο λόγο στις αισθήσεις, εξακολουθούσαν να εξυπηρετούν διδακτικούς σκοπούς, όπως αποδεικνύει η σύγχρονη κριτική. Μια νέα ευαισθησία απέναντι στην παιδική ηλικία γεννήθηκε μέσα στις συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνίες του 19ου αιώνα ενώ κάποιοι φιλόσοφοι και διανοούμενοι, όπως ο Rousseau, συνέβαλαν στην εκδήλωσή της. Το παιδί κατέληξε σταδιακά, από τα μέσα του αιώνα, να είναι αποδέκτης και ταυτόχρονα κεντρικό θέμα της παιδικής λογοτεχνίας. Τον αιώνα αυτόν οι νέοι 'ιδιοποιήθηκαν' μυθιστορήματα όπου πρωταγωνιστούσαν νεανικά πρόσωπα, έργα τα οποία όμως απευθύνονταν σε ενήλικο κοινό. Οι Dafoe, Scott, Dickens, Dumas, Brontë, ανάμεσα σε άλλους, δέχτηκαν ποικίλες μορφές ιδιοποίησης. Στο δεύτερο μισό του αιώνα, το παραμύθι και γενικότερα η νεανική λογοτεχνία αποτινάσσει τον ηθικολογικό και γνωσιολογικό της χαρακτήρα. Έτσι, τα παραμύθια του Andersen αλλά και η Αλίκη, ο Πινόκιο, και άλλοι μυθολογικοί ήρωες θα κατοικήσουν μια για πάντα στο φαντασιακό των παιδιών και των νέων, καθιερώνοντας τον 19ο αιώνα ως 'Χρυσή εποχή' της παιδικής λογοτεχνίας, ως την σπουδαιότερη περίοδο τροφοδότησης, μεταλλαγής και ανάπτυξης της παιδικής και νεανικής λογοτεχνίας στον ευρωπαϊκό χώρο (Butts, 1997).

Στον τόμο αυτό έγινε μία συλλογική προσπάθεια για μια 'άλλη' ανάγνωση γνωστών έργων της ευρωπαϊκής παιδικής λογοτεχνίας του 19ου αιώνα.

Στη μελέτη της η Σοφία Γαβρηλιδου (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο) προτείνει μια ανάγνωση του πρωτότυπου του Πινόκιο ενταγμένη στα κοινωνικά, πολιτισμικά και ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής του, αναδεικνύοντας, μαζί με τον παιδαγωγικό και διδακτικό χαρακτήρα του, τη χιουμοριστική και ανατρεπτική, ειρωνικά μελαγχολική διάθεση του μεγάλου συγγραφέα από την Τοσκάνη Κάρλο Κολόντι να παρωδεί τους θεσμούς και την ιδεολογία της εποχής του. Η Σούλα Οικονομίδου (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο) μελετά την έννοια της 'παιδικότητας' στην κοινωνία της Μεγάλης Βρετανίας κατά τον 19ο αιώνα και τις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις της στο έργο του Κάρλου Ντίκενς, αναδεικνύοντας τις στερεοτυπικές αντιλήψεις περί αθωότητας των παιδιών αλλά και τη διάθεση του συγγραφέα να στηλιτεύσει θεσμούς και ιδεολογήματα της εποχής του. Διαβάζοντας το Βασιλιά Ληρ και τον Έμπορο της Βενετίας η Τζίνα Καλογήρου (Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών) μελετά τους τρόπους με τους οποίους επανεγγράφονται και μεταλλάσσονται τα παραμυθιακά μοτίβα στο σαιξπηρικό έργο, αλλά και σε έργα μεταγενέστερων και σύγχρονων λογοτεχνών όπως οι Brontë, C.S.Lewis, J.R.R. Tolkien και J.K.Rowling. Η Ευστρατία Οκταποδά (Paris IV-Sorbonne) ασχολείται με τις σχέσεις μυθολογίας και επιστημονικής-τεχνολογικής γνώσης στο έργο του Ιουλίου Βερν, υπογραμμίζοντας το πρωτοποριακό πνεύμα του συγγραφέα που τον ανέδειξε σε πρόδρομο της science fiction. Η Βασιλική Λαλαγιάννη (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου) μελετά τις σχέσεις της βικτωριανής Τζέην Ευρ με την κρεολή πρωταγωνίστρια της Τζην Ρυς στη Θάλασσα των Σαργασσών, μέσα από μία μετα-αποικιακή οπτική. Η Τασούλα Τσιλιμένη (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) εξετάζει την παρουσία των μεγάλων ευρωπαϊών συγγραφέων του 19ου αιώνα στον περιοδικό τύπο στην Ελλάδα και ειδικότερα στη Διάπλαση των Παιδων, αναδεικνύοντας τη σημασία των μεταφράσεων λογοτεχνικών έργων της Δύσης στη διαμόρφωση του ελληνικού φιλολογικού και λογοτεχνικού τοπίου.

[1] Παραπέμπουμε σε εργασίες των Maria Nikolajeva, Denise Escarpit, Bénédicte Monicat, κ.ά.

[2] Το αγγλικό κοινό, για παράδειγμα, είχε στη διάθεσή του έντυπα παραμύθια το 1823, όταν κυκλοφόρησαν τα παραμύθια του Charles Perrault μεταφρασμένα ως Court of Oberon or Temple of the Fairies.

[3] Για την λογοτεχνική παραγωγή για παιδιά και νέους στην Ελλάδα του 9ου αι. βλ. Β.Δ. Αναγνωστόπουλος, Ιδεολογία και Παιδική Λογοτεχνία (τ. Ι, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001 και ειδικότερα το κεφάλαιο «Η ιδεολογική περιπέτεια του παιδικού βιβλίου κατά το 19ο και 20ό αιώνα», σελ. 45-67) και Α. Κατσίκη-Γκίβαλου Το θαυμαστό ταξίδι, (Αθήνα, Πατάκης, 1995 και ειδικότερα το κεφάλαιο «19ος αι. : Από τη λογοτεχνία για μεγάλους στην παιδική λογοτεχνία», σελ. 40-50).

Βιβλιογραφία

Butts, Dennis (1997). «How Children's Literature Changed: What happened in the 1840s?» in *The Lion and the Unicorn*, 21.2.

Εσκαρπί, Ντενίζ (1995). *Η παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη*, Αθήνα, Καστανιώτης.

Scott MacLeod, Anne (1994). *American Childhood: Essays on Children's Literature of the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Athens, GA, University of Georgia Press.

Κική Λαλαγιάννη
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου